

УДК 331.5:338.1

В. М. ГОЛОВІЙ

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЙ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ГРОМАДЯН: НЕОБХІДНІСТЬ УЗГОДЖЕННЯ

Висвітлено проблему зростання рівня і якості життя населення в контексті розвитку теорій державного регулювання молодих ринкових економік.

Ключові слова: конкурентна політика, цільова функція регулювання, об'єкти регулювання, рівень і якість життя населення.

In the article the problem of increasing the level and quality of life in the context of theories of government regulation of young market economies.

Key words: competition policy, regulation of the target function, the objects of regulation, the level and quality of living.

Проблеми формування пропорцій суспільного розподілу були актуальні за всіх часів, оскільки саме дотримання науково обґрунтованих пропорцій дає змогу уникнути жорстких громадянських протистоянь під час соціально-економічних криз, створити умови для безболісної структурної перебудови економіки, забезпечити суспільству “подушку безпеки” на випадок тяжких глобальних конфліктів, які в інформаційному суспільстві стають реальною загрозою країнам, що переживають докорінні соціально-економічні трансформації. Дослідження в цій галузі, здійснюють учені різних галузей знання: А. Дегтяр, О. Тридід, Н. Тимчишена, Л. Удогова, В. Мандибуря, О. Мельниченко, В. Мороз, В. Жеребін, А. Романов. Істина знаходиться на перетині проблемного поля окремих наук, бо питання рівня і якості життя громадянина – це не є питання лише однієї наукової галузі і перебуває в міждисциплінарному полі досліджень.

Метою статті є визначення теоретичних основ процесів регулювання рівня і якості життя населення в трансформаційній економіці.

На сьогодні неможливо виокремити окремий вид державної політики чи політик, які виключно впливають на рівень і якість життя громадян. Завжди є проблема політики: промислово-торгівельної, фінансово-бюджетної, аграрно-промислової, грошово-кредитної, податкової, соціальної, зовнішньоторгівельної, міграційної, освітньої, екологічної, інвестиційної, кожна з яких прямо і безпосередньо в своїх об'єктивних проявах чи опосередковано в зовнішніх суспільних ефектах впливає на формування життєвого простору, з одного боку, для соціуму в цілому (забезпечення продуктами, товарами, послугами певної якості за певну ціну у відповідних завданих масштабах). З іншого – такі види політики безпосередньо визначають рівень і якість життя громадян відповідного соціального прошарку: селян, державних службовців, наукової інтелігенції, освітян, працівників реального сектору, підприємців і великих власників, торкаючись в тій чи іншій мірі їх інтересів.

Цікавим і перспективним є напрямок наукових досліджень, який полягає в аналізі та синтезі системи знань, що забезпечує в кінцевому рахунку формування стратегічних підходів до параметрів відтворення громадянина як основної цінності сучасних держав у контексті формування інформаційного економічного укладу.

Швидкість змін глобального середовища безпосередньо впливає на реалії сучасної економіки та вимагає формування більш гнучкої стратегії відтворення громадянина в сучасному суспільстві як унікальної інституціональної матриці, яка за допомогою коригування кількісних параметрів відтворення відповідно до потреб у режимі реального часу утворює щоразу нову якість розвитку, причому в усіх підсистемах, де людина взаємодіє зі світом. Саме такий підхід є актуальним у сучасних наукових дослідженнях, де споживацька модель поведінки лишилась у минулому, а економіка, спрямована на максимізацію прибутків не демонструє більше соціальної, екологічної, людиномірної продуктивності.

На сучасному етапі трансформуються, а нерідко і радикально змінюються уявлення науковців про різні явища і закономірності розвитку соціально-економічних систем. Стосовно інтенсивних шляхів розвитку зокрема сільського господарства вважається, що розвиток визначається і супроводжується не невіддільним підвищенням продуктивності із застосуванням інтенсивних підходів, а впливом динаміки, потреб локального і глобального ринків продовольства. Тому на новому порядку денному – ефективність з точки зору задоволення суспільних потреб.

Останнім часом внесені зміни також до підручників Брю і Макконела стосовно співвідношення понять конкуренції та інновацій: якщо раніше вважалось, що саме досконала конкуренція утворює умови для впровадження інновацій, то сьогодні мова йде зокрема про монополії як живильне середовище для інновацій. Унаслідок цього світові держави змінили ставлення до конкурентної політики, яка в первісному своєму розумінні була антимонопольною, антитрестовською політикою. При цьому було враховано, що досконала конкуренція має такі характеристики:

- не дозволяє розгорнути великомасштабне виробництво, одержати економію на масштабі та досягти в такий спосіб мінімальних виробничих витрат на одиницю продукції;

- не створює достатніх стимулів для проведення досліджень, тому що приріст прибутку внаслідок технологічного вдосконалення буде тимчасовим через легкість входження інших фірм до галузі. Одержання самої можливості для такого вдосконалення вимагає великих фінансових ресурсів на проведення НДДКР, якими фірми через свої невеликі розміри не володіють, не гарантує застосування найкращої з відомих технологій, а отже, не прискорює, а навпаки, може уповільнити темпи НТП;

- не завжди може забезпечити достатній діапазон споживчого вибору і сприяти розробці нових продуктів, тому що призводить до стандартизації продукції, тоді як монополістична і олігополістична конкуренція, навпаки, породжують широку різноманітність типів і відтінків якості товарів [4].

Таким чином, конкурентна політика сьогодні – це мистецтво компромісів, спрямованих на якісно нове розуміння самої її сутності. Метою конкурентної політики вже не розглядається досягнення досконалої конкуренції як абсолютне благо. Акцент з предмету конкурентної політики переміщується до цілей досягнення компромісів у регулюванні діяльності суб'єктів господарювання з метою

отримання нової якості суспільного відтворення, що впливає на рівень і якість життя громадян. У цьому розумінні можна говорити про суспільну ефективність конкурентної політики.

На часі вирішення проблем розвитку зокрема і українських монополій. Металургійні підприємства України демонструють підходи до інновацій, кардинально протилежні тим, що існують у світі: надзвичайно низький рівень інноваційності, який тим не менш дозволяє утримувати конкурентні позиції на зовнішніх ринках. Відбувається це багато в чому завдяки можливості використовувати дешеву працю українських робітників. Заробітна плата є вагомою статтею витрат підприємств і від її рівня багато в чому залежать прагнення власників підприємств до інновацій: сучасний її рівень дозволяє утримувати конкурентні позиції в світі за ціною продукту без будь-яких інновацій.

Далекоглядна державна економічна політика – це політика, спрямована на досягнення певної якості суспільного відтворення, інструмент досягнення визначеної якості життя громадян і забезпечує таку взаємодію в системі “людина-світ”, де людина почувається рівноправним суб’єктом.

На думку А. Дегтяря та В. Мороза, конкурентна політика держави – довгострокова за часом і багаторівнева за напрямками впливу діяльність суб’єкта владних відносин, спрямована на підтримання існуючого рівня розвитку ринково-економічних, суспільно-політичних і культурно-етичних відносин та їх перспективного розвитку в соціальному просторі, на основі ефективного використання трудових ресурсів і капіталу та з дотриманням пріоритетності інтересів громадян [2].

Механізм дії конкурентної політики повинен вирішувати проблеми, що виходять за межу компетенції окремого напрямку державної політики, тому інструменти, що застосовують у межах механізму реалізації такої політики, мають бути універсальними. У цьому контексті індикативне планування розглядається як засіб розв’язання протиріч і може застосовуватись для опрацювання механізму, здатного забезпечити відповідний рівень матеріального та духовного розвитку країни, за умови несуперечливості між категоріями економічної ефективності та соціальної справедливості [6].

Відповідно до Закону України “Про прожитковий мінімум”, для загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм застосовується вартісна величина прожиткового мінімуму, яка використовується, крім того, для визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім’ям з дітьми, допомоги у зв’язку з безробіттям, інших соціальних виплат, а також для формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів [4].

Для задоволення потреб усіх членів суспільства за купівельною спроможністю, не нижчою від рівня прожиткового мінімуму, гарантованого Конституцією і Законами України, що є однією із основних функцій держави для забезпечення захисту, відтворення та розвитку життя української нації, в суспільстві має здійснюватись як виробництво (або ж виробництво і закупівля) відповідних продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг у достатній кількості, так і їх справедливий розподіл. Тому обчислення оцінок вартості прожиткового мінімуму – актуальна проблема у здійсненні управління життям суспільства та його економіки [5].

Прогостроту й актуальність цієї проблеми свідчить і те, що раніше вивчення та дослідження її було закритим. До самого кінця існування Радянського Союзу його громадяни не могли ознайомитися з офіційними даними міжнародних організацій та їх експертів про справжній рівень задоволення своїх потреб порівняно з населенням інших країн світу. Така тенденція іноді виникає і в наш час. Досить розглянути ті оцінки, що суттєво відрізняються між собою, та вартості прожиткового мінімуму однієї особи, що їх озвучували представники різних політичних сил під час агітації на останніх парламентських (30.10.2007 р.) та президентських (17.01.2010 р.) виборах [Там же].

Еріх Фромм в 1930-ті рр. написав, що найголовніша і відповідно, перша умова полягає в тому, щоб розвиток і становлення кожної людини було метою різноманітної соціальної і політичної діяльності, щоб людина була не засобом для будь-чого чи будь-кого, а найближчою і кінцевою метою.

Світовій економіці знадобилось подолати кілька економічних укладів, пережити дві довгих кризи вже після Великої депресії для того, аби осмислити і преломити цю тезу в економічній сфері.

І далі у Фромма читаємо: “Позитивна свобода також передбачає ідею про те, що людина є центр і мета свого життя; що розвиток своєї особистості, реалізація всього внутрішнього потенціалу є найвища мета, яка просто не може змінюватись і залежати від інших, так би мовити, вищих цілей” [7]. Розуміння людини не як засобу досягнення певних цілей, а як суспільної цінності і мети розвитку задає нові параметри трансформації теорії регулювання розвитку економіки.

У 2004 р. у перекладі вийшла книга “Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика”, в якій автори подають власний погляд на процес формування та еволюції теорій державного регулювання [2].

Еволюція ідей регулювання за В. Віскузі розрізняє три етапи. Першою є гіпотеза про те, що регулюванню підлягають галузі, в яких спостерігається неспроможність ринку. Тоді ж виникла теорія, яку називають “теорією регулювання в інтересах суспільства”. Значною мірою, завдяки наявності емпіричних даних, які суперечили цій теорії (природні монополії, зовнішні ефекти), економісти й політологи розробили нову теорію – теорію захоплення. В її основу покладено ідею про те, що незалежно від способу організації, агентство, покликане регулювати певну галузь, “захоплюється” цією галуззю. Як наслідок, регулювання сприяє збільшенню прибутків галузі, а не суспільного добробуту [2, с. 395].

Третій етап еволюції ідей регулювання уособлює економічна теорія регулювання, яка впливає з недостатності пояснення причин державного регулювання неспроможностями ринку. Теоретично це обґрунтовано в теоремі О. Коуза. Він довів, що не ринок породжує екстерналії, а держава через недосконале законодавство, в якому чітко не виписані права власності. Неспроможностей ринку не виникає, як і підстав для державного втручання в економіку, якщо, по-перше, всі права чітко визначені, по-друге, трансакційні витрати дорівнюють нулю, по-третє, люди чітко дотримуються домовленостей щодо обміну. Проте таке можливо лише в ідеальній теоретичній конструкції. У реальності рівноважного стану (оптимуму) економіка досягає через постійне порушення існуючих пропорцій і на короткі проміжки часу. Значною мірою саме останні зумовлюють потребу участі держави як одного із суб’єктів сучасного економічного процесу.

Причини державного втручання в розвиток ринкової економіки лежать у більш глибокій площині, ніж рівень економічного явища (зовнішні ефекти), у суспільній природі економічної діяльності і потребі її координувати за певного рівня розвитку усупільнення виробництва й обміну з урахуванням раціональних очікувань економічних суб'єктів. Раціональність економічних суб'єктів у теоретичних побудовах означає, за Р. Лукасом, їхнє прагнення оптимізувати цільову функцію, орієнтуючись при цьому не тільки на поточний, а й на можливий у майбутньому стан ринку.

Останні будуються на основі всієї доступної й істотної для суб'єктів інформації, причому питання щодо того, як отримується інформація та скільки вона коштує, не є предметом розгляду. Вважається, що суб'єкти не роблять систематичних помилок у прогнозуванні майбутнього, однак припускається, що вони можуть помилитися в умовах неповноти або недостатності інформації. Усі відхилення їхніх оцінок від справжнього значення економічних змінних взаємно погашаються, і тому в середньому прогнози виявляються достовірними. Раціональність очікувань економічних суб'єктів забезпечує той факт, що вони отримані за оптимального (з погляду критерію максимізації) використання інформації. Ринкова рівновага трактується не як одномоментний стан, а як процес вирівнювання попиту та пропозиції.

Підсумовуючи розглянуті дані, можна стверджувати, що регулювання не є жорстко пов'язаним із неспроможностями ринку і не завжди орієнтоване на інтереси виробника, що протирічить і “нормативній теорії регулювання” і “теорії захоплення”. Залежно від характеру регульованої галузі, процеси регулювання позитивно впливають на добробут різних зацікавлених груп [2, с. 402–403].

Головною передумовою запропонованого Стиглером аналізу було те, що базовим ресурсом держави є сила примусу. Зацікавлені групи, які здатні переконати державу використати силу примусу їм на користь, можуть поліпшити свій добробут. Наступною передумовою є те, що агенти діють раціонально, в тому розумінні, що обрані ними дії спрямовані на максимізацію корисності. На підставі цих двох припущень було сформульовано гіпотезу, згідно з якою регулювання здійснювалось у відповідь на появу потреби в ньому з боку зацікавлених груп, що максимізують дохід. Регулювання є одним із способів, за допомогою яких зацікавлена група здатна підвищити свій дохід, спонукаючи державу до перерозподілу багатства інших частин суспільства в інтересах цієї групи [2, с. 402–403].

Згідно з гіпотезою Р. Вайтора, періоди регуляційної та дерегуляційної активності пов'язані з фундаментальними змінами у сприйнятті людьми взаємовідносин, процесів взаємодії між економікою та владою: регуляторна хвиля 1930-х рр. була спричинена викликаним “великою депресією” різким зниженням довіри до принципів економіки. Період дерегулювання в 1970-х р. збігається з періодом серйозної стагфляції, який, на його думку, підірвав віру людей у здатність органів влади забезпечити конструктивний вплив на економіку [Там же, с. 382].

Еволюція ідей регулювання на сучасному етапі розвитку призвела до стану, коли максимізація прибутків і можливе подальше збільшення бази оподаткування призвело замість підвищення суспільного добробуту до накопичення економічних протиріч і їх розв'язання через нечувану в світовій історії світову фінансово-економічну кризу. Перша у світовій економіці криза суспільного відтворення інформаційного економічного укладу є найбільш тяжкою і глибокою з двох причин:

вона пов'язана з кризою цінностей, що лежать в основі ринкової економіки, а також з тим, що притаманне глобалізації правило обміну в першу чергу негативним досвідом в умовах сучасних комунікацій спричиняє своєрідний мультиплікативний ефект негативних чинників в світовій економіці.

Еволюція ідей регулювання полягає в розкритті кожного разу нових обставин, які об'єктивно зумовлюють необхідність більш жорсткого державного втручання в розвиток економіки. У найбільш загальних рисах регулювання економічних процесів відбувається в інтересах економічних еліт, дерегулювання внаслідок зневіри у методах і результатах регулювання умов більш чи менш досконалої конкуренції, більш чи менш визначених інституціональних рамок та впливу неповноти та недосконалості інформації.

Подані погляди стосовно теорії регулювання мають спільну рису, притаманну регулюванню “докризового” періоду інформаційної економіки. У розвинутих економіках макроекономічне регулювання процесів суспільного відтворення засноване на історично визначених достатньо високих параметрах рівня і якості життя населення. Теорії регулювання, що в історичній площині, доповнюючи одна одну, формували проблеми державного регулювання і шляхи їх вирішення, засновані на високих соціальних стандартах. Разом із тим країни, що перебувають у процесі трансформації, молоді ринкові економіки за 20 останніх років у силу об'єктивних причин втратили можливість підтримувати прийнятний рівень життя громадян. Тому логіка світового соціально-економічного процесу потребує сучасної теорії регулювання ринкових економік, що знаходяться на етапі трансформації, спрямованої на поступове і неухильне зростання соціальних стандартів, наявності кореляції між зростанням валових доходів і базами оподаткування галузей, корпорацій, окремих підприємств та зростанням рівня і якості життя громадян. Особливість формування економічної політики, в основі якої – підвищення якості життя громадян в Україні полягає в тому, що вдалих прикладів, які можна запозичити у світовій економічній історії на сучасному етапі розвитку, не існує.

Перспективні дослідження пов'язані з пошуком можливостей запобігання тяжких соціально-економічних криз за умов зміщення пріоритетів державного регулювання в бік реалізації цільової функції – відтворення громадянина.

Література:

1. Закон України “Про прожитковий мінімум” // ВВР України. – 1999. – № 38. – С. 348.
2. Віскузі В. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / В. К. Віскузі, Д. М. Вернон, Д. Е. Гарингтон (мол.); [пер. з англ. ; наук. ред. пер. та авт. передм. О. Кілієвич]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 1047 с.
3. Дегтяр А. Змістовно-методологічне наповнення конкурентної політики як дефініції / А. Дегтяр, В. Мороз // Вісник НАДУ. – 2005. – № 3. – С. 72–77.
4. Кіндзерський Ю. Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні / Ю. Кіндзерський, Г. Паламарчук // Економіка України. – 2006. – № 8. – С. 19–28.
5. Людвиченко В. Прожитковий мінімум і обчислення його вартості / В. Людвиченко, Т. Тарасенко // Персонал. – 2010. – № 2. – С. 18–24.

6. *Мороз В. М.* Конкурентна політика держави та механізми її впровадження у трансформаційну економіку: автореф. дис. ... канд. держ. упр. : спец. 25.00.02 “Механізми державного управління” / В. М. Мороз. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ, 2006. – 20 с.

7. *Фромм Э.* Бегство от свободы / Эрих Фромм // ООО “Попурри”. – Минск, 1997. – С. 51.

Надійшла до редколегії 24.05.2011 р.